

Docentenblad les 'Tijdsbeleving bij de Romeinen'

Dit document is bedoeld als praktische aanvulling bij het artikel over de les gepubliceerd in *Lampas* 58.4 (2025). In dat artikel is de historische achtergrond bij het thema tijd te vinden, net als een uitgebreidere analyse van de epigrammen van Martialis.

Het staat de docent vrij al het materiaal naar behoeven aan te passen, zoals bijvoorbeeld het weghalen van de vertaling, als er de wens is om de gedichten in de klas te vertalen.

Elsa Lucassen & Sofie Remijssen, 'Hoe ervaar jij tijd? Een les over tijdsbeleving bij de Romeinen', in *Lampas* 2025 (4).

Leerdoelen:

- Leerlingen kunnen aan de hand van bronnen uit de oudheid uitleggen hoe Romeinen de tijd bepaalden en indeelden.
- Leerlingen kunnen verschillen en overeenkomsten benoemen tussen de wijze waarop Romeinen met tijd omgingen en hoe wij dat in onze wereld doen.
- Leerlingen kunnen aan de hand van teksten van Martialis uitleggen hoe de omgang met tijd verbonden is aan sociale conventies.
- Leerlingen reflecteren, aan de hand van teksten van Martialis en in dialoog met de docent, op de relatie tussen tijd, normen en sociale context in hun eigen wereld.

Opbouw les

- Introductie en groepsgesprek (5 min.)
- Uitleg over tijd bij de Romeinen aan de hand van afbeeldingen op powerpoint (20 min.)
- Zelfstandig werken aan vragen bij epigrammen Martialis (15-20 min., wanneer er met de vertaling gewerkt wordt)
- Bespreking vragen en afsluiting (10 min.)

1. Introductie tijd en ritme

De volgende vragen kunnen gebruikt worden om het groepsgesprek over tijd op te starten. Dit zijn uiteraard alleen suggesties.

- Waar denk je aan bij het woord tijd?
- Wat betekent tijd?
- Omdat het een abstract concept is, delen we het op in concrete delen. Welke delen kun je opnoemen, van klein naar groot? seconden, minuten, uren, dagen, weken, maanden, seizoenen, jaren.
- Onze agenda's en kalenders zijn behoorlijk bepalend voor hoe we ons leven inrichten. Maar sommige van deze begrippen zijn ambigu. Wat bedoelen we bijvoorbeeld met een uur? Dat kan op scholen iets anders betekenen dan daarbuiten, als je bijvoorbeeld een lesuur van 50 minuten hebt. En waarom start het schooljaar eind augustus of begin september, terwijl het nieuwe jaar in januari begint? Als je het hebt over 'volgend jaar' is het niet altijd duidelijk welk jaar bedoeld wordt.

- Omdat iedereen zijn of haar dagen en weken anders inricht, hebben we allemaal ons eigen ritme. Wat is jullie dagritme en weekritme? Denk aan hoe laat je opstaat, hoe laat je thuis komt, sport/hobby, avondeten, bedtijd. Wat is er anders in het weekend? (Deze ritmes kunnen in de klas besproken worden en de verschillen en overeenkomsten benoemen. Eventueel kunnen de leerlingen hun ritmes in hun schrift schrijven en in kleine groepjes met elkaar vergelijken.)
- Hoewel er veel verschillen zijn, raken jullie ritmes elkaar op de schooldag. Wat zijn kenmerkende dingen voor een jaarritme? Denk aan vakanties, verjaardagen en feesten. Andere culturen hebben vaak een ander feestritme, wat zorgt voor een ander jaarritme.

Ondanks al deze verschillen maken we toch deel uit van dezelfde gemeenschap. Daarin bestaan veel verschillende ritmes naast elkaar, maar je zorgt ervoor dat het werkt, door afspraken met elkaar te maken, oftewel sociale conventies.

2. Tijd bij de Romeinen

Voor dit onderdeel van de les is er op de *Lived Time* website ook een powerpoint beschikbaar, met afbeeldingen van de zaken die hieronder besproken worden.

Ook voor de Romeinen was tijd uiteraard belangrijk. In de oudheid bestonden er ook al verschillende ritmes.

Op een **parapegma** kon bijgehouden worden welke dag en maand het was. Hoe zou dit bord gewerkt hebben? Waar horen de zeven goden aan de bovenkant bij? Wat betekent de cirkel met tekens in het midden?

Maar hoe wist men eigenlijk hoe laat het was? **Zonnewijzers** werden gebruikt om te weten welk uur het was, terwijl een **waterklok** gebruikt werd voor het meten van verstreken tijd.

De Juliaanse kalender is nog steeds de basis van onze huidige kalender. Caesar zorgde ervoor dat het jaar 365 dagen had en voegde de schrikkel dag toe.

Hoe zie je nog in de namen van onze maanden dat maart ooit de eerste maand was? Je kunt het ook zien aan februari: daar waren de dagen op en is de schrikkel dag toegevoegd, omdat het toen de laatste maand was.

We hebben het gehad over uren en maanden, maar hebben de **week** overgeslagen, terwijl die heel bepalend is voor onze agenda. Wat is er gek aan de week? Meestal is er een leerling die weet op te merken dat de week niet correspondeert met een astrologisch verschijnsel, in tegenstelling tot dagen, maanden en jaren. De week is dus geen natuurlijk ritme, maar bedacht door mensen. De herkomst van de week is waarschijnlijk terug te voeren op de Hebreeuwse Bijbel en Joodse traditie.

Ook het **weekend**, dat belangrijk is voor de afwisseling van werk en rust is een veel later verschijnsel. Aanvankelijk waren alleen festivals dagen waarop niet gewerkt werd (en dus heel belangrijk voor het ritme!). Aanvankelijk ging het om één dag, de zondag met een Christelijke invulling (vanaf 321 na Chr.

gingen door een besluit van Constantijn rechtbanken dicht op zondag), in de Joodse traditie is dat de zaterdag. Pas in de zesde eeuw raakte het echt ingeburgerd dat zondag een rustdag was.

In de **papyrus** van de leerjongen lezen we dat hij twintig dagen per jaar vrij kreeg voor festivals. Dat lijkt heel wat, maar weekenden had hij natuurlijk niet. Omdat er niet bij staat voor welke festivals hij vrij krijgt, lijkt het alsof hij zelf mocht kiezen aan welke feesten hij meedeed. Dit doet denken aan moderne regelingen, waar sommige bedrijven bijvoorbeeld niet meer vaste vrije dagen bepalen, maar het zo regelen dat werknemers helemaal zelf hun feestdagen mogen bepalen. Of zoals sommige scholen de kerstvakantie wintervakantie noemen, om inclusief te zijn voor alle leerlingen.

Het **mozaïek** uit Antiochië laat zien dat op tijd komen voor een diner belangrijk was.

Wat kun de leerlingen herkennen? Zonnewijzer op de zuil. Waarom verliest de man zijn slipper? Hij ziet dat hij te laat is. (Je kunt hem zien als een soort Assepoester). Hij wijst geschrokken naar de zonnewijzer.

De *theta* boven de zonnewijzer staat voor het 9^e uur, het normale tijdstip voor het avondeten.

Boven de man staat *Trechedipnos*, hij die naar de maaltijd rent. Boven de figuur rechts staat *akairos*, hij is iemand zonder gevoel voor timing.

3. Opdrachten bij gedichten Martialis

Na een korte introductie op Martialis kunnen de leerlingen zelfstandig of in groepjes aan de slag met de opdrachten bij de gedichten van Martialis. Eventueel kan er een extra les besteed worden aan het vertalen van de gedichten met de geleverde aantekeningen.

Hieronder volgt een beknopte uitwerking van de opdrachten.

Antwoorden vragen

- 1-2: Clienten bezoeken patronus; 3: rechtszaken; 4-5: allerlei dingen, inclusief werk; 6: rustmoment, dutje; 7: afronden werk en bezigheden (of einde dutje); 8: worstelen/sporten; 9: etenstijd; 10 tot laat: drinken en vermaak.
- 9^e uur is etenstijd, moment hangt af van seizoen, maar vaak einde middag, tussen 15.00 en 16.00.
- Drinken en vermaak, zoals de gedichten van Martialis. Houd hierbij wel rekening met verschillen tussen standen.
- Nog voor het 3^e uur, want de activiteiten zijn nog niet begonnen. Waarschijnlijk al bij het begroeten van de patronus.
- Het klinkt behoorlijk irritant, maar Silius kan dus nuttig zijn, als applausmachine.
- Bedienden, of tot slaaf gemaakten, konden welgestelde Romeinen laten weten hoe laat het was.
- a. Diner pas bij het 9^e uur, in ieder geval na het 5^e uur; 4^e uur betekent einde rechtszaken; diereengevechten blijkbaar tijdens 4^e en 5^e uur, hoort bij allerlei. b. Over het algemeen komen de tijden overeen, alleen de rechtszaken lijken in dit gedicht te kunnen doorlopen tot en met het 4^e uur.
- Caecilianus is zo vroeg voor het diner dat hij beter voor het ontbijt had kunnen komen.
- Op tijd komen was netjes, maar je moet het niet overdrijven. Hij is ook te laat voor de begroeting van de patronus, als dat zijn doel was geweest.

10. De dienaren worden ongewassen genoemd, blijkbaar hebben ze daar nog geen tijd voor gehad. Ze hebben wel al het ontbijt voor Martialis gereed gemaakt. Hun dagschema staat als het ware in de schaduw van dat van de elite, en begint nadrukkelijk vroeger.

4. Afsluiting

Tijdens de afsluiting kunnen de opdrachten klassikaal besproken worden. Daarnaast is het aardig tot slot nog een kort klassengesprek te voeren, over de relatie tussen tijdsbeleving en sociale conventies. Hiervoor kunnen onderstaande vragen en opmerkingen gebruikt worden.

Op tijd komen was belangrijk voor de Romeinen, zeker als je ergens was uitgenodigd. Dit zegt ook iets over sociale verhoudingen: op tijd komen is een teken van respect naar je 'meerdere'.

Er bestaan altijd sociale regels omtrent tijdsbeleving. Welke sociale regels bestaan er nu? Wanneer kom je ergens op tijd? Wanneer is het juist 'cool' om wat later te komen? In welke context? Denk aan school, werk, sociale afspraken en feestjes. Deze normen zijn cultuur en context afhankelijk.

Voor de Romeinen was het belangrijk om op tijd te komen als je was uitgenodigd, bij een feestje nu is het vaak juist de bedoeling om wat later te komen. Ook dit hangt af van de context. Hoor je er nog bij als je niet aan de sociale code voldoet? Als je erbij wilt horen, pas je je vaak aan aan de heersende normen.

Vandaag hebben jullie nagedacht over tijd, iets waar je elke dag mee bezig bent, maar misschien niet zo bewust. Dit geldt ook voor de Romeinen van vroeger. Door de gewoontes van toen met nu te vergelijken, zie je hoe afhankelijk sociale conventies zijn van cultuur en context.